artykuły

**Antoni Mironowicz**
(Białystok)

## Biblioteka monasteru supraskiego w XVI wieku

Na temat monasteru supraskiego oraz przechowywanych w jego bibliotece rękopisów i ksiąg drukowanych ukazały się liczne opracowania[1]. Monaster supraski ma swoje niekwestionowane miejsce w historii Kościoła wschodniego i kultury wielu narodów słowiańskich. Ten najbardziej wysunięty na zachód prawosławny ośrodek klasztorny przekształcił się w drugiej połowie XVI w. w centrum kulturowe o znaczeniu ogólnosłowiańskim. Monaster supraski był największym w XVI w. prawosławnym ośrodkiem

[1] Za podstawowe należy uznać następujące prace: S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa 1971, R. XIX, z. 1; В. А. Чантурия, *История архитектуры Белоруссии*, Минск 1969; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska 1695-1803*, Warszawa 1993; Николай (Далматов), *Супрасльский архимандрит Иларион, князь Масальский*, «Литовские Епархиальнае Ведомости», Вильна 1887, № 3; тот же, *Супрасльский Благовещенский монастырь*, Санкт-Петербург 1892; Ф. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских*, Вильна 1882; M. Hajduk, *Sanktuarium nad Supraślą*, „Slavia Orientalis", 1989, t. XXXVIII, nr 3-4; И. И. Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси*, «Древности», Москва 1915, т. VI; М. С. Кацер, *Белорусская архитектура*, Минск 1969; W. Kochanowski, *Pobazyliański zespół architektoniczny w Supraślu*, „Rocznik Białostocki", Białystok 1963, nr 4; L. Lebiedzińska, *Freski z Supraśla. Katalog wystawy*, Kraków 1968; J. Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu — czasy Aleksandra Chodkiewicza,* „Białostocczyzna", 1994, nr 2 (34), s. 3-13; A. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984; tenże, *Kodeks supraski*, „Białostocczyzna", 1988, nr 1 (9); tenże, *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis", 1989, t. XXXVIII, nr 3-4; tenże, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991; tenże, *Tożsamość i tolerancja w rozumieniu prawosławnych zakonników supraskich w XVI wieku,* „Rocznik Teologiczny", Warszawa 1998, R. XL, z. 1-2; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998; tenże, *Największa fundacja Aleksandra Chodkiewicza. Spór o charakter fundacji*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, pod red. J. Urwanowicza, Białystok 2003, s. 529-550; Модест (Стрельбицкий), *Супрасльский Благовещенский монастырь*, «Вестник Западной России», т. I, кн. 2, Вильно 1867; M. Morelowski, *Zarys syntetyczny sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną*, Wilno 1939; М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, Москва 1836; С. Петковић, *Нектарије Србин, сликар XVI века*, [в:] *Зборник за ликовне уметности*, Нови Сад 1972; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия в XVI и в начале XVII века*, «Виленский календарь на 1896 год», Вильно 1895; П. П. Покрышкин, *Благовещенская церковь в Супрасльском монастыре*, [в:] *Сборник археологических статей, поднесенных Графу А. А. Бобринскому в день 25-летия*

zakonnym na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL)[2]. Początki Ławry Supraskiej sięgają 1498 r. W tym to roku wojewoda nowogródzki i marszałek WKL Aleksander Chodkiewicz ufundował zgromadzenie zakonne w Gródku. Większość przybyłych mnichów pochodziła z klasztorów kijowskich. Według legendy część mnichów kijowskich pochodziła ze Świętej Góry Atos.

Pierwotne usytuowanie monasteru w pobliżu tętniącego życiem zamku w Gródku nie odpowiadało wymogom życia pustelniczego. Wkrótce też część mnichów powróciła do Kijowa, a pozostała przeniosła się w 1500 r. na uroczysko Suchy Hrud, dając początek Ławrze Supraskiej[3]. W 1501 r. ufundowano tam cerkiew drewnianą pod wezwaniem św. Jana Teologa, patrona ojca Aleksandra Chodkiewicza — Iwana, wojewody kijowskiego (1480-1484), który zginął w niewoli tureckiej. W latach 1503-1511 wybudowano cerkiew murowaną pw. Zwiastowania NMP. Inwestycję tę można było zrealizować dzięki nadaniom ziemskim ufundowanym klasztorowi przez jego ktitorów Aleksandra Chodkiewicza i biskupa smoleńskiego Józefa Sołtana oraz przez wielu wybitnych przedstawicieli Cerkwi prawosławnej[4]. Dobra rodowe Chodkiewiczów wchodziły w skład diecezji metropolitalnej i podlegały bezpośredniej jurysdykcji metropolity kijowskiego.

*председательства его в Императорской Археологической комиссии*, Санкт-Петербург 1911; А. Рогов, *Фрески Супрасля*, [в:] *Древнерусское искусство: монументальная живопись XI-XVII вв.*, Москва 1980; A. Siemaszko, *Malowidła ścienne cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii sztuki", Kraków 1996, z. 21; S. Stawicki, *Czy Nektarij, autor „Typika", był autorem malowideł supraskich?*, „Biuletyn Historii Sztuki", Warszawa 1972, R. XXXIV, nr 1; *Супрасълски или Ретков сборник*, Й. Заимов, увод и коментар на старобългарски текст, М. Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст, София 1982, т. 1-2; *Супрасльская летопись*, [в:] *Полное собрание русских летописей* (dalej: *ПСРЛ*), т. XXXV, Москва 1980; S. Szymański, *Freski z Supraśla. Próba rekonstruowania genealogii*, „Rocznik Białostocki", 1972, t. XI; A. Szyszko-Bogusz, *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", Kraków 1914, t. IX, z. 3-4; *500 lat monasteru w Supraślu*, Supraśl 1998.

[2] O roli monasteru supraskiego w dziejach Kościoła prawosławnego por.: Николай (Далматов), *Супрасльский Благовещенский монастырь*, Санкт-Петербург 1892; Модест (Стрельбицкий), *Супрасльский Благовещенский монастырь*, с. 70-81; А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами*, [в:] *Славяне в эпоху феодализма*, Москва 1978, с. 321-334; A. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984.

[3] *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа* (dalej: *АСД*), т. IX, Вильно 1870, с. 2, 42.

[4] A. Mironowicz, *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich*, Białystok 2009.

*

Monaster supraski w XVI w. utrzymywał ścisłe kontakty z czołowymi prawosławnymi ośrodkami w kraju i za granicą. Bliskie kontakty monasteru z Kijowem, Słuckiem, Moskwą, Serbią, Wołoszczyzną, Bułgarią i Grecją pozwoliły na skoncentrowanie w nim dorobku kulturowego wielu narodów. Ławra Supraska stała się ważnym miejscem myśli teologicznej. Mnisi suprascy, broniąc kanonów Cerkwi prawosławnej, pozostawali otwarci na nowe nurty filozoficzne i religijne. Na tak otwarty charakter ośrodka wpływ miało jego położenie na granicy Litwy i Korony, a więc na styku różnych prądów religijnych i filozoficznych chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego. Oddziaływanie kultur narodów wschodniosłowiańskich i bałkańskich uwidoczniło się na terenie klasztoru w zbiorach biblioteki klasztornej, architekturze i malarstwie ikonograficznym.

Biblioteka monasterska już za czasów archimandryty Sergiusza Kimbara w 1532 r. liczyła 129 ksiąg, w tym 5 drukowanych. Flawian Dobriański podaje, że w tym czasie biblioteka posiadała 131 ksiąg rękopiśmiennych[5]. Manuskrypty zostały zgromadzone za pierwszych czterech przełożonych klasztoru (Pafnucego, Kaliksta, Antoniego i Jonasza). Za ich następcy archimandryty Sergiusza Kimbara monaster wzbogacił się o kolejne 74 rękopisy. Inwentarz biblioteki klasztornej z 1557 r. wymienia ponad 200 rękopiśmiennych i drukowanych ksiąg. W 1645 r. było ich już 587. Interesujące jest zestawienie charakteru przechowywanych w monasterze ksiąg. Do 1532 r. 43,3% czyli 56 z nich było liturgicznego charakteru, 51,9% (67) — literackiego a 4,7% (6) stanowiły statuty, kanony, ustawy cerkiewne. Za archimandryty Sergiusza Kimbara biblioteka wzbogaciła się o 80 ksiąg, w tym 74 rękopiśmiennych. Z ustaleń Jerzego Łabyncewa wynika, że 42 z nich miało charakter liturgiczny (Apostoł, Służebnik, Ewangelie, Czasosłow, Mineja, etc.), 34 — literacki (tłumaczenie Pisma Świętego, historia, żywoty świętych, etc.) oraz 4 innego przeznaczenia (ustawy, kanony, prawidła). Wśród nowo pozyskanych ksiąg 5 zostało napisanych w języku greckim[6].

Zapewne znaczna część manuskryptów trafiła do monasteru supraskiego zaraz po jego ufundowaniu. Część z nich została przekazana mnichom supraskim przez ktitorów monasteru Aleksandra Chodkiewicza i metropolitę Józefa Sołtana. Na przykład „Jewangielije piergamiennoje staroje" było „kti-

[5] Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя (1500-1532 гг.)*, [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego,* Supraśl — Białystok 2005, s. 124; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.: Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря*, Минск 1998, с. 77-78.

[6] Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши (XV-XIX вв.)*, Минск 2003, с. 135-137.

tora mitropolita Sołtana nadanija”[7], z kolei zaś „sławnoje pamiati Jewangielije” u Aleksandra Chodkiewicza „uprosili”[8]. Na początku XVI w. było „Jewangielije tołkowoje” z połowy XV stulecia, „Apostoł tołkowyj” z końca XV w., „Margarit” z początku XVI w., „Księga Grigorija Bogosłowa” z tego samego okresu[9] oraz „Psałtyr’ wielikaja kielejnaja”[10], „Kniga Proroczestw”[11] i dwie księgi „Złatoust postnyj” zawierające 16 homilii[12].

Wśród rękopisów, które znajdowały się w bibliotece klasztornej na początku XVI w. była *Mineja Czytana* pochodząca z początków XI stulecia[13]. Ten najstarszy znany na ziemiach polskich zabytek piśmiennictwa starobułgarskiego został przywieziony na ziemie WKL w XIII stuleciu, by ostatecznie poprzez Kijów trafić do Supraśla na początku XVI w.[14] Według innych badaczy *Mineja Czytana* trafiła do biblioteki klasztornej w 1582 r. wraz z przyjazdem do Supraśla metropolity serbskiego i bułgarskiego Gabriela. Supraska *Mineja Czytana* na miesiąc marzec była pierwowzorem dla trzech innych, które zostały odnalezione w bibliotekach Petersburga, Wilna i Kijowa[15]. Starobułgarski kodeks został ofiarowany monasterowi z uwagi na fakt, że w nim 25 marca uroczyście obchodzi się święto Zwiastowania NMP. Cerkiew soborna nosiła to właśnie wezwanie. Możliwe jest, że przekazanie *Minei Czytanej* nastąpiło podczas uroczystego poświęcenia świątyni w 1511 r. przez met-

[7] *АСД*, т. IX, с. 52; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 66.

[8] *АСД*, т. IX, с. 51; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 66.

[9] Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (dalej: BLAN), f. 19, nr 42; 21, 250, 56.

[10] Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, Основное собрание, № F.I.738; М. Нікалаеў, *Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X-XVIII ст.*, Мінск 1993, с. 169.

[11] BLAN, f. 19, nr 48.

[12] BLAN, f. 19, nr 257; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 130-131.

[13] „Книг великих в десть соборников 4, а пяты на паргамине”. Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья...*, с. 78, 127, прим. 4. Kodeks supraski — najstarszy zabytek piśmiennictwa cyrylickiego został wydany w formie reprintu w Bułgarii. *Супрасълски или Ретков сборник*, Й. Заимов, увод и коментар на старобългарски текст, М. Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст, т. I, София 1982, т. II, София 1983; Л. Стефова, *Супрасълски сборник*, [в:] *Кирило-Методиевска енциклопедия*, ред. Л. Грашева, т. III, София 2003, с. 776-784.

[14] С. Темчин, *О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV-XVI вв.*, [в:] *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского. Материалы международной научной конференции*, Москва 2006, с. 174-189.

[15] Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 126-127; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 58-59.

ropolitę kijowskiego Józefa[16]. Warto zaznaczyć, że kaplice świątyni sobornej zostały poświęcone świętemu kijowskiemu Teodozemu Pieczerskiemu i świętym męczennikom Borysowi i Glebowi. W Supraślu znajdowały się cztery inne *Mineje Czytane*, w tym powstałe przed 1530 r.: na miesiące grudzień-luty z 1518 r., na miesiące marzec-sierpień i na miesiące listopad-czerwiec z pierwszego ćwierćwiecza XVI w. oraz na miesiące wrzesień-listopad z pierwszej połowy XVI w.[17]

W monasterze supraskim znajdował się *Pateryk Rzymski (Patierik Rimskij ili Biesiedy Grigorija, papy rimskogo s archidiakonom Pietrom o żyzni italianskich otcow).* Ten średniowieczny pergaminowy rękopis, pochodzący z końca XIV w., napisany został w języku starobułgarskim na terenie jednego z monasterów atoskich. Na takie pochodzenie rękopisu wskazuje jego oprawa i język[18]. W Supraślu znajdowała się też inna, pergaminowa, kopia tego rękopisu z początku XVI w.[19]

Na początku XVI w. w monasterze znajdował się *Prolog* napisany około 1496 r. Całoroczny *Prolog* został skomponowany w Supraślu na podstawie trzech rękopisów: sześciomiesięcznego, pochodzącego z 1496 r. i dwutomowego z 1512 r.[20] Rękopis na pergaminie został wykonany na zamówienie Sołtana Sołtanowicza[21] — syna starosty bielskiego Sołtana Aleksandrowicza (1492-1493). Trzytomowy *Prolog* został zamówiony u diakona Joachima z katedralnego soboru św. św. Borysa i Gleba w Nowogródku. Rękopis z 1512 r. został wykonany na zamówienie metropolity Józefa Sołtana, który przekazał go Ławrze Supraskiej. Przed przekazaniem manuskryptu do Sup-

[16] Obecnie *Mineja* supraska znajduje się w trzech częściach w następujących bibliotekach: w Uniwersyteckiej Bibliotece w Lublanie (Cod. Kop. 2) — 118 kart, w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu (Nr.Q.п.I.72) — 16 kart i w Bibliotece Narodowej w Warszawie (BOZ 201) — 151 kart. A. Kaszlej, *Dzieje Kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997, s. 22; A. Mironowicz, *Kodeks supraski*, „Białostocczyzna", 1988, nr 1(9), s. 1-3.

[17] BLAN, f. 19, nr 80; 105, 258; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 130-133.

[18] BLAN, f. 19, nr 3; А. А.Турилов, *Заметки о кириллических пергаменных рукописях собрания бывшей Виленской публичной библиотеки (Ф. 19 БАН Литвы)*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne", Kraków 1997, t. II, s. 117; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 127; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья...*, с. 25.

[19] BLAN, f. 19, nr 58; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 129.

[20] BLAN, f. 19, nr 98, 101; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 129.

[21] BLAN, f. 19, nr 100; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья...*, с. 107-108; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря...*, с. 127-128.

raśla jego treść sprawdzał wileński diakon Ignacy. Z Łucka do monasterskiej biblioteki trafiły dwa trzymiesięczne tomy *Prologu* (grudniowo-lutowy i wrześniowo-listopadowy), zamówionego przez biskupa łucko-ostrogskiego Makarego (1528-1534). Jego fragmenty zostały wykonane w dubiskim monasterze przez mnicha Makarego Lwowicza z Holszan[22]. Ostatecznie około 1530 r. z tych rękopisów i dwóch nowych pozyskanych z Łucka wykonano cztery tomy *Prologu,* zawierającego żywoty i nauczania Ojców Kościoła na cały rok. Z innych ksiąg liturgicznych do Supraśla przywieziony został, prawdopodobnie z Wołynia, w pierwszej połowie XVI w. *Pateryk Skitski* i *Psałterz*[23].

Jednym ze sposobów gromadzenia zbiorów bibliotecznych było sprowadzanie pierwowzorów manuskryptów z innych ośrodków klasztornych, ich kopiowanie i przeredagowywanie, a następnie upowszechnianie poza Supraślem. Tak było w przypadku zbioru fragmentów Pisma Starego i Nowego Testamentu. Sam ihumen Pafnucy Siegień (1500-1510) napisał na pergaminie najstarszą część Synodnika Supraskiego[24]. Przepisywany i przeredagowywany *Diesiatogław* został rozpoczęty w Wilnie w latach 1502-1507, a zakończony w Supraślu przez Mateusza Iwanowicza Dziesiątego[25]. Księga ta występuje już w wykazie z 1532 r. pod zapisem „Kniga Diesiatogo"[26]. Na początku XVI w. w ten sam sposób skomponowany został rękopis *Żywota Barlaama i Jozafata.* Manuskrypt ten występuje już w pierwszym wykazie zbiorów w 1532 r. pod tytułem „Kniga Asaf i z żytijem świetogo Siergija czudotworca ruskogo"[27]. Z kolei hieromnich Paizjusz napisał w 1514 r. „Służebnik"[28]. Kopiowano też istniejące już rękopisy. Na przykład „Margarit" z początku XVI w. został powtórnie przepisany w Supraślu przed 1530 r.[29]

[22] BLAN, f. 19, nr 96, 97; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 132-133. O pochodzeniu manuskryptu por.: Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 59.

[23] BLAN, f. 19, nr 87, 88, 43; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 132.

[24] *АСД*, т. IX, с. 454-459; „Гродненские Епархиальные Ведомости", 1904, № 27, с. 788-799.

[25] Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге, № 24.4.28.

[26] Е. Л. Немировский, *Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя*, Минск 1990, с. 114; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 128; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 134.

[27] BLAN, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 75. Niektórzy badacze uważają, że manuskrypt ten został napisany w 1593 r. przez Iwana Proskurę. Por.: Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 72.

[28] Российская государственная библиотека в Санкт-Петербурге, Софийское собрание, № 962.

[29] BLAN, f. 19, nr 251.

Prawdopodobnie z Wilna trafił do Supraśla rękopis zatytułowany *Chronograf*, w którym zawarte są fragmenty *Wojny żydowskiej* Józefa Flawiusza[30]. Zainteresowanie się mnichów supraskich kulturą staroruską sprzyjało gromadzeniu w bibliotece klasztornej materiałów historycznych i kronikarskich. W bibliotece klasztoru przechowywana była kopia *Kroniki Kijowskiej i Nowogrodzkiej*. Rękopis supraski *Kroniki Kijowskiej* obejmuje okres od założenia państwa ruskiego do bitwy pod Orszą w 1515 r.[31] Do tradycji staroruskiej odwołuje się supraska wersja białorusko-litewskiej kroniki z 1519 r.[32] Kronika ta składa się z trzech części: „zebrane latopisy złożone", fragment poświęcony wielkiemu księciu Witoldowi i *Latopis wielkich książąt litewskich*[33]. Biblioteka klasztorna posiadała w swych zbiorach inne latopisy ruskie: *Carstwiennik s letopiscem* zawierający fragmenty z latopisu wołyńskiego[34] i *Wriemiennik s letopiscem*[35]. Oba manuskrypty zostały wykonane w Supraślu w latach 1515-1530 na podstawie kijowskich i wołyńskich pierwowzorów. Zapiski na kartach latopisów i kronik potwierdzają żywe zainteresowanie mnichów supraskich wydarzeniami w Kijowie[36] i przeszłością ziem ruskich.

Oryginały rękopisów zakonnicy otrzymywali z innych ośrodków klasztornych położonych na ziemiach ruskich lub od prawosławnych dygnitarzy duchownych i świeckich. Na podstawie kolofonów i zapisów na rękopisach można stwierdzić, że księgi zostały ofiarowane przez księżną Helenę — żonę króla polskiego Aleksandra Jagiellończyka, księcia Aleksandra Sapiehę, metropolitę Józefa Sołtana, przedstawicieli rodów Tarankowskich, Żabińskich, byłego podskarbiego Jacka (którego nazwiska nie podano)[37], Mateusza Dziesiątego. Metropolita Józef Sołtan ofiarował klasztorowi m.in. *Psałtyr' w diest'*, a wspominany wyżej biskup łucki i ostrogski Makary przekazał dwutomowy *Prolog.* Z kolei księżna Helena Iwanowna dała monaste-

[30] BLAN, f. 19, nr 109; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 131.

[31] *Супрасльская летопись*, [в:] *ПСРЛ*, т. XXXV, с. 6.

[32] М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись...*, с.115; *АСД*, т. IX, с. 54.

[33] Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 70.

[34] Российский государственный архив древних актов в Москве, ф. 181, оп. 1, ч. 1, № 21/26; *АСД*, т. IX, с. 54; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 60-61; Н. Н. Улащик, *Введение в изучение белорусско-литовского летописания*, Москва 1985, с. 52-54.

[35] Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья...*, с. 32; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 130.

[36] W rękopisie *Kosmografii* Kosmy Indykoplowa dopisano m.in. „А как Киев изжог Менгире, тому 107 лет (...) снег нападал с метельницею до пояса. Того дня почали в теплой церкви служити". Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 98.

[37] „Книги, которыя ся по смерти (...) остали, Яцка, подскарбиего бывшаго", *АСД*, т. IX, с. 54; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 66.

rowi *Księgę Asafa z żywotem św. Sergiusza Cudotwórcy ruskiego* i *Księgę Asafa z choždienijem Daniła*[38]. Tą drogą do Supraśla trafił latopis Awraamki, zawierający dzieje wielkich książąt litewskich. Z kolei *Księga Fiodora Studyty* „ot Sapiehy"[39] została ofiarowana przez znany ród Sapiehów, posiadający na Podlasiu liczne majątki. Żona hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza — Katarzyna Iwanowa Wiszniowiecka ofiarowała „Jewangielije Uczitielnoje" i „Psałterz z Czasosłowem" druku zabłudowskiego[40].

W Supraślu skopiowany został latopis kniazia Odincewicza autorstwa „mnogogresznogo raba bożego Grigorija Iwanowicza". Latopis składa się z *Kroniki ruskiej,* fragmentu hydrografii Rusi, z czwartego rozdziału Latopisu Nestora, *Latopisu wielkich książąt litewskich* i *Pateryku*, opisującego żywoty świętych monasteru pieczerskiego. Kopiowanie tego rodzaju literatury było wynikiem zapotrzebowania na latopisy i prace historyczne w ośrodkach klasztornych. We wspólnocie historycznej z ziemiami ruskimi mnisi suprascy szukali czynnika wzmacniającego własną tożsamość religijną. Zjawisko to było bardzo istotne w okresie wzmożonej polemiki wyznaniowej i pojawienia się nowych prądów filozoficzno-religijnych.

Świadomość jedności kulturowo-historycznej z innymi narodami wschodniosłowiańskimi sprzyjała pogłębianiu związków religijnych. Zainteresowanie duchowością staroruską i świadomość jedności religijnej przyczyniła się do popularyzacji żywotów świętych ruskich. W monasterze przechowywane były żywoty św. Sergiusza z Radoneża, spisany w Supraślu przed 1530 r.[41], metropolitów Piotra i Aleksego, Leoncjusza z Rostowa, Cyryla z Biełozierska, Pafnucego z Borowska. W zbiorach biblioteki przechowywane były żywoty czczonych na Białorusi świętych męczenników wileńskich Antoniego, Jana i Eustachego[42]. W Ławrze Supraskiej przez diakona Mateusza z ukraińskiego Korca ułożony został *Kodeks* z 1569 r. *Kodeks* składał się z żywotów św. św. Teodora Jarosławskiego, Barlaama z Chutynia oraz metropolity moskiewskiego Piotra[43]. Zestawienie *Kodeksu* wskazuje, że zakonnicy suprascy zbierali rękopisy z różnych ośrodków klasztornych, dokonywali kompilacji, a następnie upowszechniali nowe wersje. W ten spo-

[38] Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 117-140; М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись...*, с. 115.

[39] Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-B1993, k. 2v; *АСД*, т. IX, с. 54.

[40] Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 68-69.

[41] „Книга Змарагд", BLAN, f. 19, nr 240. Mikołaj Nikołajew mylnie podaje, że rękopis został spisany w 1593 r. przez Iwana Proskurę. М. Нікалаеў, *Палата кнігапісная...*, с. 97, 100-101, 203, 224.

[42] М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись...*, с. 205. Por.: A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis", 1989, t. XXXVIII, nr 3-4, s. 537-542.

[43] Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 78.

sób poprzez Kijów, Słuck, Wilno i Moskwę trafiły do monasteru supraskiego rękopisy serbskie i bułgarskie. W bibliotece klasztornej znalazły się dzieła bułgarskiej literatury średniowiecznej, związanej z działalnością uczniów św. św. Cyryla i Metodego. Monaster supraski utrzymywał bliskie kontakty z ośrodkami serbskimi i bułgarskimi. Tradycja powiązań białoruskich ośrodków prawosławnych z Serbią sięga 1415 r., kiedy to metropolitą kijowskim został Grzegorz Camblak[44]. Z przepisanych w Supraślu rękopisów dużym zainteresowaniem cieszyły się słowa pochwalne Klemensa z Ochrydy, *Pouczenie Doroteusza z żywotem Sawy Oświeconego* czy pisma metropolity Grzegorza Camblaka (*Pochwała triom otrokom, Tołkowanije o kubkie Sałomona* i *Żywot słowiańskiego świętego*), a zwłaszcza jego kazania świąteczne: *Na rożdżiestwo Ioanna Priedtieczi, Na Uspienije* i *Pochwalnoje słowo Jewfimiju Tyrnowskomu*[45]. Księgi te znajdowały się w bibliotece klasztornej już w pierwszej połowie XVI w.[46]

Pisma Grzegorza Camblaka *Pochwalnoje słowo mitropolitu Kiprianu* i *Pochwalnoje słowo Jewfimiju Tyrnowskomu* zawierają terminologię cerkiewną oraz słownictwo serbskie i bułgarskie. Potwierdzeniem tych związków było zamieszczenie w Kodeksie z XVI w. żywotu św. Sawy Serbskiego, w Minei służebnej (XVI w.) oficjum ku czci św. Symeona Serbskiego[47]. Obok oficjum ku czci św. Symeona Serbskiego jeden z jego supraskich czytelników napisał: „Po rassużdienii isku s niniejszych nie praznujetsa siej św. Simeon czisło 13 dnia" i dalej w innym miejscu: „św. Simeona Serbskogo nie praznujetsa". Zapis ten sugeruje, że nie wszyscy w monasterze akceptowali kult świętego serbskiego. Kult św. Symeona cieszył się dużą popularnością na Rusi Moskiewskiej, nie był natomiast popularny na ziemiach białoruskich. Powodem takiej postawy była sama postać świętego, który znany był z działalności przeciwko arianom[48]. W XVI w. arianizm był rozpowszechniony w Wielkim Księstwie Litewskim i zapewne nie chciano lansować świętego serbskiego — znanego przeciwnika tego wyznania. W Minei październikowej (pocz. XVII w.) znajduje się oficjum ku czci św. Arseniusza Serbskiego z charakterystycznym dopiskiem: „w siej że dień swiatago Urosza karala ktitora miesta siego, pacze że nowyje siej cerkwie". Uwaga ta przepisana została z serbskiego rękopisu, pochodzącego zapewnie z Uspieńskiej cerkwi w Nerodimli na Kosowym Polu lub monasteru Narodzenia

44 T. M. Trajdos, *Metropolici kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak a problemy Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w.*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", Poznań 1985, t. II, s. 211-234.

45 Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 106-107, 117, 122-123, 224-227.

46 BLAN, f. 19, nr 61, 62; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря...*, с. 131.

47 Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 68.

48 Tamże, s. 286.

Bogurodzicy w Skopje[49]. Kanonizowany król Stefan IV Urosz był fundatorem obu ośrodków cerkiewnych. Rękopisy, które trafiały do monasteru supraskiego, zatracały swe południowosłowiańskie pochodzenie i przyjmowały wersję staroruską. W takiej też wersji przepisane, a często przeredagowane, były rozpowszechniane na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony. Przykładem tego typu manuskryptów mogą być utwory polemiczne przechowywane w bibliotece monasteru św. Michała[50] w Kijowie.

Również świeckie zabytki literatury starobiałoruskiej, których liczne przykłady znajdujemy w bibliotece supraskiej, kształtowały się pod wpływem serbskim i bułgarskim. *Żywot Aleksandra Wielkiego*, wydany w Krakowie w 1500 r., na ziemiach białoruskich dopełniany był serbskimi dopiskami. Znany był w Supraślu serbski oryginał powieści o Tristanie i Izoldzie. O pochodzeniu rękopisu mówi jego tytuł: *Poczinajetsia powiest' o witieziach s knig sierbskich*[51]. Na początku drugiej połowy XVI w. do monasterskiej biblioteki trafiła książka *Tajnaja tajnych ili Aristotielewy wrata.* Rękopis ten został napisany w języku starobiałoruskim, a jego treścią były teksty astrologiczne[52]. Podane przykłady świadczą nie tylko o nietypowości biblioteki supraskiej, ale wskazują na intensywny wpływ serbskiej i bułgarskiej literatury religijnej i świeckiej na ziemie białoruskie. Wpływy serbskie i bułgarskie są widoczne w tematyce, formie i słownictwie tekstów literackich. Gromadzenie zbiorów biblioteki monasteru supraskiego przypada na okres rozwoju myśli renesansowej, ożywienia intelektualnego społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Bezpośrednie związki Supraśla z kulturą serbską znajdują potwierdzenie w wystroju wnętrza cerkwi Zwiastowania NMP. Oryginalność architektury świątyni obronnej Zwiastowania NMP polegała na połączeniu w budownictwie cerkiewnym gotyckiego i bizantyjskiego stylu. Wykonanie tego projektu doprowadziło do rzadko spotykanej rozbudowy sklepienia cerkiewnego, wybudowania czterech miniaturowych wież narożnych i dużej ilości strzelnic w głównym gzymsie. Konstrukcja obiektu przypomina cerkwie ob-

[49] А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров..*, с. 330-331; С. П. Обнорский, *К литературной истории «Хождения» Арсения Солунского*, «Известия отделения русского языка и словесности Академии наук», Москва 1914, т. XIX, кн. 3, с. 196-205.

[50] A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541-542; *Historica Russiae Monumenta*, red. A. I. Turgieniew, t. I, Petersburg 1841, s. 123-127.

[51] А. И. Рогов, *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV-XVI вв.*, [в:] *Славянские литературы. VIII Международный съезд славистов, Загреб-Любляна, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации*, Москва 1978, с. 190-194.

[52] Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў Мінску. Аддзел рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў, № 094/276К; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 70.

ronne św. Zofii w Połocku, w Synkowiczach i Małomożejkowie[53]. Za archimandrii Sergiusza Kimbara grupa malarzy pod kierunkiem „Serbina Nektarego malarza" ozdobiła wnętrze świątyni freskami[54]. Lakoniczna wzmianka o wypłaceniu należnej malarzowi sumy za pracę przy ikonostasie nie pozwala jednoznacznie określić autora fresków. Często na ziemiach ruskich ci sami mistrzowie byli twórcami ikon i malowideł ściennych. Taka sytuacja zapewne zaistniała w Supraślu. Freski wykonała grupa malarzy pod przewodnictwem ikonopisca pochodzącego z Serbii. Stanisław Stawicki utożsamia Nektariusza malującego w Supraślu z autorem znanego *Typika-Ermini*, czyli instrukcji jak wykonywać freski. Według polskiego badacza, pod względem technologicznym freski w wielu szczegółach są zgodne z zaleceniami zawartymi w zapisach *Typika-Ermini*[55]. Jeżeli przyjąć takie założenie, to autor fresków supraskich był nie tylko malarzem, ale i teoretykiem sztuki, którego zalecenia szeroko stosowano na Bałkanach.

Styl fresków przypomina zabytki serbskiego malarstwa monumentalnego, a zwłaszcza wystrój monasteru Manasija z 1418 r.[56] Typ ikonograficzny fre-

[53] S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 1971, R. XIX, nr 1, s. 19-22; И. И. Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне...*, с. 249-311; В. А. Чантурия, *История архитектуры Белоруссии*, с. 88-90; М. С. Кацер, *Белорусская архитектура*, с. 48-52; W. Kochanowski, *Pobazyliański zespół architektoniczny w Supraślu*, s. 355-396; M. Morelowski, *Zarys syntetyczny sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną*, Wilno 1939; П. П. Покрышкин, *Благовещенская церковь в Супрасльском монастыре*, с. 222-237; A. Szyszko-Bogusz, *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", Kraków 1914, t. IX, z. 3-4.

[54] Zarządzający monasterem w latach 1532-1565 archimandryta Sergiusz Kimbar zaprosił grupę malarzy pod przewodnictwem Nekatriusza pochodzącego z Serbii. W *Kronice Ławry Supraskiej* zapisano pod rokiem 1557: „Сербину Нектарию маляру [иконописцу] за Деисусец теплое церкви дано 6 коп грошей, а золото церковное. За две святости што он же робил трех святителей и трех преподобных 9 коп грошей", *АСД*, т. IX, с. 52.

[55] S. Stawicki, *Czy Nektarij autor „Typika" był autorem malowideł supraskich?*, s. 30-35. Podobny pogląd przedstawił jugosłowiański historyk sztuki Sreten Petković udowadniając, że rękopis instrukcji został sporządzony za panowania Iwana IV Groźnego, a więc w okresie prac nad wystrojem wewnętrznym cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu. Por.: С. Петковић, *Нектариј Србин, сликар XVI века...*, с. 211-225.

[56] А. Рогов, *Фрески Супрасля*, с. 345-371. Nektariusz brał udział w wykonaniu ikonostasu. W monasterze znajdowała się ikona Matki Boskiej Supraskiej stanowiąca kopię ikony Matki Bożej Smoleńskiej. Ikona została ofiarowana klasztorowi przez Józefa Sołtana. W 1557 r. księżna Wasilisa Fedorówna na prośbę archimandryty pozłociła cudowny obraz. Obiektem kultu była również kopia ikony Matki Bożej Włodzimierskiej ofiarowana zgromadzeniu przez księżnę Helenę. Na terenie klasztoru powstało wiele ikon i obrazów świeckich, np. dwa portrety fundatorów monasteru Aleksandra Chodkiewicza i Józefa Sołtana — przedstawionych w strojach sarmac-

sków supraskich posiada analogie w sztuce późnobizantyjskiej z początku XV w. z okresu tzw. „renesansu Paleologów". Porównanie fresków supraskich ze znanymi zespołami malowideł serbskich (w monasterach Ohrid, Kalenić, Lubostina, Ravanica, Manasija) wykazują wspólną tradycję i podobne przedstawienia[57]. Typy niektórych kompozycji figuralnych w dekoracji malarskiej Supraśla były zaczerpnięte z serbskiego malarstwa freskowego. Przykładem może być we freskach supraskich rozbudowany pejzaż górski i architektoniczny w tle kompozycji przedstawienia[58]. Szczegółowy opis kompozycji fresków z podaniem analogii z wystrojem ikonograficznym w innych świątyniach przedstawili Aleksander Rogow i Aleksander Siemaszko[59].

Z Pińska do Supraśla trafiły liczne manuskrypty i irmologiony. Najbardziej znanym był *Irmologion Supraski* Bohdana Onisimowicza, który został napisany w latach 1598-1601. Śpiewak z Pińska sam napisał na *Irmologionie Supraskim*: „Nanotowan w Swiatiej Obitieli Monastyru Supraslskom, stołp irmosow rukodielijem Bohdana Onisimowicza spiewaka rodom s Pinska". Bohdan Onisimowicz nie był pierwszym śpiewakiem sprowadzonym do monasteru supraskiego. Żoną fundatora monasteru Aleksandra Chodkiewicza była Wasilisa — siostra Fiodora Jarosławowicza, księcia pińskiego. Księżna otaczała opieką przybyszów z księstwa pińskiego i w ten sposób przyczyniła się do rozwoju Ławry Supraskiej. Bohdan Onisimowicz nie był autorem całego irmologionu. Diakon Bohdan nadzorował pracę skrybów i był doskonałym znawcą bizantyjskiej muzyki cerkiewnej[60].

*

O bezpośrednich kontaktach monasteru supraskiego ze Świętą Górą Atos świadczą liczne utwory literackie przechowywane w bibliotece klasztornej,

kich. Николай (Далматов), *Супрасльский Благовещенский монастырь*, с. 462-466; Л. И. Тананаева, *Сарматский портрет: из истории польского портрета эпохи барокко*, Москва 1979, с. 74.

57 S. Szymański, *Freski z Supraśla. Próba rekonstruowania genealogii,* „Rocznik Białostocki", 1972, t. XI, s. 161-181.

58 L. Lebiedzińska, *Freski z Supraśla. Katalog wystawy*, Kraków 1968, s. 26.

59 А. Рогов, *Фрески Супрасля*, с. 343-358; A. Siemaszko, *Malowidła ścienne cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii sztuki", Kraków 1996, z. 21, s. 13-58.

60 А. Конотоп, *Древнейший памятник украинского нотолинейного письма — Супрасльский ирмологион 1598-1601 гг.*, „Памятники культуры. Новые открытия (1974)", Москва 1975, с. 288-289; тот же, *Супрасльский ирмологий 1638-1639 гг.*, „Памятники культуры. Новые открытия (1980)", Ленинград 1981, с. 233-234; Г. Піхура, *Богдан Анісімовіч*, „Божым шляхам", 1966, № 4 (97); Ю. П. Ясіновський, *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16-18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження*, Львів 1996, с. 46-47, 123-124; M. Abijski, *Bogdan Onisimowicz — śpiewak rodem z Pińska*, „Latopisy Akademii Supraskiej", vol. I, Białystok 2010, s. 49-59; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI- XVI wieku*, Białystok 2011, s. 184-185.

pisma i dzieła polemiczne. Niektóre z nich były kopiowane i rozpowszechniane wśród ówczesnego duchowieństwa prawosławnego i wiernych. Przed 1596 r. pozostało na terenie klasztoru kilkanaście dzieł polemicznych. W kodeksie, przechowywanym w bibliotece kijowskiego monasteru św. Michała, znajdowało się osiem utworów supraskich z XVI w.[61] Były to:

1) *List do nieznanego z imienia arcybiskupa łacińskiego z 1511 r.*[62];
2) *Posłanie węgierskiego króla Jana Zapolyi do mnichów Św. Góry Atos z 1534 r.*;
3) *Odpowiedź mnichów atoskich na posłanie króla węgierskiego Jana Zapolyi z 1534 r.*;
4) *Opowieść o spustoszeniu Góry Atos przez łacinników w 1276 r.*, przepisana w monasterze supraskim w 1546 r.[63];
5) *Rozmowa chrześcijanina z żydem o wierze i ikonach*[64];
6) *Posłanie do łacinników* z 1581 r.[65];

[61] Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 164-179; A. Mironowicz, *Związki monasteru supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku*, [w:] *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athosu*, red. M. Kuczyńska, Gniezno 2009, s. 122-134.

[62] *Posłanie* składa się z dwóch części: pierwsza przedstawia naukę św. Ojców, wypisy z Ewangelii, posłań apostolskich oraz nauki o pochodzeniu Ducha Świętego od Boga Ojca; druga stanowi polemikę z nauką Kościoła katolickiego o prymacie papieskim i ukazuje odejście Kościoła rzymskiego od postanowień siedmiu soborów powszechnych. Utwór ma charakter odpowiedzi na list arcybiskupa katolickiego. Według N. Pietrowa, odpowiedź polemiczna została napisana przez mnicha supraskiego i nawiązywała do listu arcybiskupa, pragnącego pozyskać do unii Aleksandra Chodkiewicza (Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 169-170). Ktitor monasteru polecił ihumenowi Kalikstowi rozpatrzenie posłania i przygotowanie na nie odpowiedzi. Arcybiskupem, starającym się o pozyskanie Chodkiewicza do unii, był arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski, który na soborze laterańskim przedstawił *Posłanie o błądzeniu narodu ruskiego*. *Posłanie* było zgodne z niektórymi punktami wyrażonymi przez łacinnika w posłaniu supraskim. Центральная научная библиотека Академии наук Украины в Киеве (dalej: ЦНБ АНУ), 475п/1656, л. 1-21; *Historica Russiae Monumenta*, red. A. I. Turgieniew, Petersburg 1841, t. I, s. 123-127.

[63] *Повесть о разорении Афона латиномудрствующими в 1276 году и о восстановлении Ксиропотамской обители императором Андроником* trafiła do Supraśla ze Św. Góry Atos. Por.: Н. И. Петров, *Западнорусские полемические сочинения XVI века*, «Труды Киевской Духовной Академии», 1894, № 2, с. 154-186.

[64] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 198-201; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 537-542.

[65] *Posłanie do łacinian...* z 1581 r. było skierowane przeciwko pismom jezuity Piotra Skargi, przygotowującemu grunt pod unię kościelną. Utwór stanowił odpowiedź na pracę Skargi „O jedności Cerkwi Bożej..." wydaną w 1577 r. W *Posłaniu* supraskim odnajdujemy ostrą polemikę z dogmatami Kościoła katolickiego. ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 157-169; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 171-173; тот же, *Западнорусские полемические сочинения XVI века*, «Труды Киевской Духовной Академии», 1894, № 3, с. 349-380.

7) *Skazanije Na bogomierzskuju, na poganuju łatinu, kotoruju papieżi, czto w nich, wymyslili w ich poganoj wierie*, powstałe po 1586 r.[66];
8) utwór *Nowoizłożennoje pouczenije wo Litwanii naricajemym Łogofietom*, z pocz. XVII w.[67]

Niektóre fragmenty pierwszych pięciu utworów powtarzają się w drugiej redakcji złożonej w monasterze supraskim w 1578 r. i przepisanej w 1580 r. Zawierają one ostrą polemikę z naukami protestantyzmu, judaizmu, katolicyzmu i islamu. Popularne było na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego powstałe w Supraślu (1570) *Spisanije protiw Lutrow*, wymierzone przeciwko zwolennikom reformacji. Autorem jego był tamtejszy „swiaszczennoinok" (zakonnik ze święceniami kapłańskimi) Eustachy. Utwór, zawierający fragmenty posłań o. Artemiusza, doczekał się drugiej redakcji na początku XVII w.[68]

Nas szczególnie zainteresowanie zasługuje kilka utworów. *Posłanie węgierskiego króla Jana Zapolyi do mnichów Św. Góry Atos z 1534 r.*[69] dotyczy wydarzeń na Atosie. W okresie rządów cesarza bizantyjskiego Romana (1028-1034) w cerkwi sobornej monasteru kseropotamskiego w dzień 40 męczenników (9 marca) corocznie wyrastał grzyb o czterdziestu zakończeniach. W tejże świątyni, za panowania imperatora Michała VIII Paleologa (1258-1282), ogłoszono unię lyońską z Rzymem. Wydarzenie to miało miejsce w 1276 r. Po ogłoszeniu unii grzyb przestał rosnąć, a cerkiew uległa zniszczeniu podczas trzęsienia ziemi. Odbudowano ją za panowania cesarza Andronika II (1282-1328).

Ze Św. Góry Atos przybyła też do monasteru supraskiego *Odpowiedź mnichów atoskich na posłanie króla węgierskiego Jana Zapolyi z 1534 r.*[70] Utwór stanowi polemikę z hasłami reformacyjnymi. Odpowiedź na posłanie mnichów atoskich była reakcją na rozwój luteranizmu na Węgrzech (1534). Jan Zapolya (do niego była skierowana odpowiedź) został obrany królem węgierskim (1526-1540) przez część magnatów po śmierci Ludwika II Węgierskiego (1526). Kon-

[66] *Сказание На богомерзскую, на поганую латину...* spisane po 1586 r. było odpowiedzią mnichów supraskich na książkę Piotra Skargi. Oba utwory *(Skazanije* i *Posłanie*) powstały za archimandrii Tymoteusza Złoby (1575-1589), gorliwego obrońcy praw Cerkwi prawosławnej. ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 205-208; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 173-174.

[67] Tamże, s. 174-175.

[68] А. Попов, *Обличительные списания против жидов и латинян. (По рукописи имп. Публичной библиотеки 1580 г.)*, «Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских», Москва 1879, кн. 1, с. 1-41; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 71.

[69] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 21об.-26; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 170-171.

[70] ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 26об.-96.

kurentem do korony był Ferdynand I Habsburg. Obaj pretendenci doszli do porozumienia w 1538 r. Zapolya otrzymał Siedmiogród i część Węgier oraz dożywotni tytuł królewski. Jako król węgierski pragnął wykorzystać niektóre rozwiązania organizacyjne i obrzędowe Kościołów prawosławnego i luterańskiego do naprawy Kościoła katolickiego. W tym celu nawiązał kontakty z mnichami atoskimi, prosząc ich o ukazanie różnic między katolicyzmem a prawosławiem i luteranizmem, a także o opinię na temat projektu zwołania na terytorium Węgier soboru hierarchów Kościoła wschodniego i zachodniego. Mnisi greccy pokazali odstępstwa teologiczne Kościoła katolickiego od postanowień siedmiu soborów powszechnych i różnice dogmatyczne między wyznaniami chrześcijańskimi. Ta część „posłania" była wielokrotnie wykorzystywana przez mnichów supraskich w utworach polemicznych.

Na bliskie kontakty mnichów monasteru supraskiego z duchowieństwem atoskim wskazuje również utwór *Opowieść o spustoszeniu św. Góry Atos*: „Sija powiest' priniesiena bie is Swiatoje gory Kaługieri u monastyr' Supraslski w leto ot sozdanija miru 7054-je (1546) i w to że leto w siju knigu wpisana, a kogda ona sodieaszesia, pieried koncem wyobrażena sut', jeże o obitieli Ksiropotamstiei, iże w swiatoj gorie sbyst'sia ot łatinomudrstwujuszczich (...)"[71]. *Opowieść* opowiada o zgubnych następstwach dla całego Kościoła prawosławnego zajęcia Góry Atos przez łacinników i powołania do życia Cesarstwa Łacińskiego (1204-1261). Opowieść miała być przestrogą dla tych wszystkich, którzy zdecydowali się porzucić prawosławie. Utwór ten był wielokrotnie kopiowany w monasterze supraskim i rozpowszechniany w innych ośrodkach zakonnych. W monasterze supraskim powstały też inne utwory polemiczne[72].

W 1530 r. mnich supraski Arseniusz skopiował pracę św. Jana Klimaka *Drabina.* „Kniga Lestwica w połdiest'" znajdowała się w monasterze przed 1530 r. Z Ławry Supraskiej rękopis zawieziony został do serbskiego monasteru Hilandar na Świętej Górze Atos przez mnicha Arseniusza. Na początku lat trzydziestych XVI w. mnich Arseniusz donosił metropolicie kijowskiemu Makaremu II, że archimandryta supraski Sergiusz Kimbar zmieniał porządek liturgii i nanosił poprawki w rękopisach słowiańskich. Archimandryta supraski zmuszony był tłumaczyć się pisemnie swemu metropolicie kijowskiemu w 1536 r. W wyniku powstałego konfliktu z archimandrytą mnich Arseniusz zabrał rękopis i udał się na Św. Górę Atos[73]. Jest wielce prawdopodobne, że

[71] Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге, фонд П. Доброхотова, № 31, л. 41.

[72] Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-B1993; F58-B1994; F58-B2001; F58-B2002.

[73] Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, с. 61-62, 111, прим. 36; Н. Морозова, С. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастрыя...*, с. 133.

rękopis ten przywiózł na Świętą Górę Atos wraz z mnichem Arseniuszem ihumen supraski Antoni, który następnie zginął śmiercią męczeńską z rąk Turków[74]. Antoni, czwarty przełożony monasteru supraskiego, przebywał w monasterze od samego początku jego funkcjonowania[75]. W nieznanych bliżej okolicznościach ihumen Antoni zmuszony został opuścić monaster w Supraślu i udał się do jednego z monasterów na Św. Górze Atos. Według żywotu świętego powodem wyjazdu z Supraśla było dążenie do oddania swego życia za wiarę prawosławną w krajach muzułmańskich[76]. Żywot św. Antoniego Supraskiego spisano w jednym z klasztorów atoskich na podstawie opowieści mnichów. Do naszych czasów zachował się jego XVI-wieczny odpis znajdujący się w rękopisie *Prologionu Wierszowego*, który jest przechowywany w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie[77].

Monaster supraski pozostawał w kręgu bezpośrednich zainteresowań patriarchy carogrodzkiego. Patriarcha Konstantynopola Jeremiasz II, widząc w monasterze supraskim ostoję prawosławia na Litwie, przybył do klasztoru i podporządkował go w 1589 r. bezpośrednio swej władzy. 14 czerwca 1582 r. w klasztorze przebywał metropolita serbski i bułgarski Gabriel[78]. Warto przypomnieć, że tomos na ustanowienie Ławry Supraskiej dał w 1505 r. patriarcha konstantynopolitański Joachim I (1498-1502, 1504-1505)[79]. Za zgodą patriarchy carogrodzkiego metropolita Jonasz III (1502-1507) dokonał 15 października 1503 r. poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę cerkwi sobornej Zwiastowania NMP w Supraślu[80]. Prawdopodobnie część greckich i południowosłowiańskich rękopisów mogło trafić do Supraśla poprzez hierarchów cerkiewnych odwiedzających monaster. Nic więc dziwnego, że bogate zbiory biblioteki klasztornej zawierały liczne księgi pochodzenia greckiego, mołdawskiego, ruskiego, bułgarskiego i serbskiego. Monaster utrzymywał stałe kontakty z wieloma ośrodkami zakonnymi na ziemiach ruskich i na Bałkanach. Dzięki tym kontaktom Ławra Supraska stała

[74] Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, с. 104; A. Naumow, *Supraśl jako jeden z głównych ośrodków kulturalnych w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego*, Białystok 2005, s. 108.

[75] «Вестник Западной России. Историко-литературный журнал», Вильно 1876, год V, кн. 9, т. III, с. 15-17.

[76] J. Charkiewicz, *Św. Antoni Supraski,* „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego", 2005, nr 3 (184), s. 11; Wydanie okolicznościowe żywota świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego, Supraśl 2007.

[77] *Православная энциклопедия*, Москва 2000, т. II, с. 680.

[78] *АСД*, т. IX, с. 88.

[79] *АСД*, т. IX, с. 5-6, 16-22; «Вестник Западной России. Историко-литературный журнал», Вильно 1876, год V, кн. 7, т. I, с. 1-3; Макарий (Булгаков), *История Русской Церкви*, т. IX, Санкт-Петербург 1879, с. 155-156; A. Mironowicz, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 6.

[80] *АСД*, т. IX, с. 17.

się wielkim ośrodkiem myśli teologicznej posiadającym bogatą bibliotekę z licznymi rękopisami o charakterze historycznym, hagiograficznym, literackim, filozoficznym i liturgicznym.

**Змест**

Супрасльскі манастыр у XVI ст. падтрымліваў шчыльныя кантакты з галоўнымі айчыннымі і замежнымі праваслаўнымі цэнтрамі. Блізкія кантакты манастыра з Кіевам, Слуцкам, Масквой, Сербіяй, Валахіяй, Балгарыяй і Грэцыяй дазволілі сканцэнтраваць у ім культурныя здабыткі многіх народаў. Супрасльская лаўра стала важным асяродкам багаслоўскай думкі. Супрасльскія манахі, абараняючы каноны Праваслаўнай царквы, заставаліся адкрытымі на новыя філасофскія і рэлігійныя плыні. На такі адкрыты характар манастыра паўплывала яго распалажэнне на мяжы Літвы і Кароны, значыць, на стыку розных рэлігійных і філасофскіх плыняў усходняга і заходняга хрысціянства. Уздзеянне культур усходнеславянскіх і балканскіх народаў відавочнае ў манастыры ў кнігазборы манастырскай бібліятэкі, архітэктуры і іканапісе.

Манастырская бібліятэка ўжо пры настаяцельстве архімандрыта Сяргея Кімбара ў 1532 г. налічвала 129 кніг, у тым ліку 5 друкаваных. Ф. Н. Дабранскі падае, што ў тым часе ў бібліятэцы была 131 рукапісная кніга. Манускрыпты былі сабраны пры чатырох першых настаяцелях манастыра (Пафнуціі, Калісце, Антоніі і Іоне). Пры іх наследніку архімандрыце Сяргею Кімбары манастыр узбагаціўся на чарговыя 74 рукапісы. Інвентарны спіс манастырскай бібліятэкі ад 1557 г. пералічвае больш за 200 рукапісных і друкаваных кніг. У 1645 г. было іх 587. Цікавым падаецца супастаўленне характару захоўваных у манастыры кніг. Да 1552 г. 43,3%, албо 56 кніг мелі літургічны характар, 51,9% (67) — літаратурны, а 4,7% (6) складалі статуту, каноны, царкоўныя ўставы. Пры настаяцельстве архімандрыта Сяргея Кімбара бібліятэка ўзбагацілася на 80 кніг, у тым ліку на 74 рукапісныя. З даследаванняў Юрыя Лабынцава вынікае, што 42 з іх было літургічнага характару (Апостал, Служэбнік, Евангеллі, Часаслоў, Мінея і т.п.), 34 — літаратурнага (тлумачэнне Святога Пісання, гісторыя, жыцця святых), а 4 — іншага прызначэння (уставы, каноны, правілы). Сярод новаатрыманых кніг 5 было напісаных на грэчаскай мове.

**Summary**

In the 16th century, the Supraśl Monastery maintained close contact with leading Orthodox centers both in Poland and abroad. Such close contacts of the Monastery with Kiev, Slutsk, Moscow, Serbia, Valahia, Bulgaria and Greece allowed to gather there cultural achievements of many nations. The Supraśl Lavra became an important center of theological thought. Defending Orthodox Church canons, Supraśl monks remained open to new philosophical and religious trends. A geographical location of the center, on the border between Lithuania and the Crown, i.e. in the place where different religious and philosophical trends of Eastern and Western Christianity met, did affect its openness. The influence of East Slavonic and Balkan nations was apparent within the Monastery's premises in its library collection, architecture and iconographic painting.

As early as during the times of Archimandrite Sergiusz Kimbar, in 1532, the Monastic library contained 128 books, including 5 printed ones. F.N. Dobriański declares that at that time the library possessed 131 manuscripts. They were collected during the time of the first four superiors of the Monastery (Pafnucy, Kalikst, Antoni and Jonasz). At the time of their successor, Archimandrite Sergiusz Kimbar, the library enriched itself with another 74 manuscripts. The Monastic library catalogue from 1557 lists over 200 manuscripts and printed

works. In 1645 their number already increased to 587. The specification of the type of books stored in the Monastery is indeed interesting. Until 1532, 43,3%, i.e. 56 of them, were liturgical books, 51,9% (67) — literary, whereas 4,7% (6) were statutes, canons and Orthodox acts. During the time of Archimandrite Sergiusz Kimbar, the library enriched itself by 80 books, including 74 manuscripts. As Jerzy Łabyncew established, 42 of them were liturgical (Apostle, Służebnik, Gospels, Czasosłow, Mineja, etc.), 34 literary (translated Holy Bible, history, lives of the Saints, etc.), and 4 other (statutes, canons and rules). Among newly obtained books, 5 were written in Greek.

**Antoni Mironowicz** — prof. dr hab., pracownik naukowy Uniwersytetu w Białymstoku, kierownik Katedry Historii Europy Środkowo-Wschodniej. Tematyka badań: historia Kościoła wschodniego w Europie Środkowo-Wschodniej, stosunki narodowościowe i etniczne w Europie Środkowo-Wschodniej, kultura religijna społeczeństw pogranicza.